

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
IV

Neşir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
IV

İstanbul - 1984

Sahibi : ENDERUN KİTABEVİ adına İsmail Özdoğan

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat Göyünç

Basıldığı Yer : Edebiyat Fakültesi Matbaası

Adres : ENDERUN KİTABEVİ, Beyaz Saray No. 46

Beyazıt - İstanbul

OSMANLI ŐEHİRİNDEKİ «MAHALLE» NİN İŐLEV VE NİTELİKLERİ ÜZERİNE

Özer Ergenç

«Mahalle»ler, önemli işlevleri olan şehir kesimlerindedir. Toplumsal ilişkilerin düzenlenişinde ve biçimlenişinde, kişilerin bir arada yaşadıkları bu alanın etkisi büyüktür. Bu yazıda, günlük yaşantımızın geçtiğı çevrenin kurumsal yapısının tarihsel kökenlerini günışığına çıkarabilmek amacıyla, Osmanlı klâsik dönemindeki mahalle düzeni ve nitelikleri üzerinde durulacaktır.

Osmanlı şehirinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bir diğer tanımıyla, aynı mescidde ibâdet eden «cemâ'at»in aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir. Mahallenin sosyal bir birim olarak taşıdığı önemden dolayı, Orta-Doğu ve İslâm kültür çevresinin şehirleri, mahallelerden oluşan bir bileşim biçiminde tanımlanır¹. Kimi araştırmacılar, *İslâm şehrinin* en önemli özelliğı olarak, çeşitli dinsel ve etnik gruplara göre bölge ve semtlere ayrılmış olmasını belirtirler².

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Shaw, Stanford J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, London 1976, s. 162-163; Tankut, Gönül, «The Spatial Distribution of Urban Activities in the Ottoman City», *Structure Sociale et Développement Culturel des Villes Sud-Est Européennes et Adriatiques aux XVIIe - XVIIIe Siècles* (Venise 27-30 May 1971), Bucarest 1975, s. 258-259. Bu görüşlerin değerlendirilmesi için bkz. Ergenç, Özer, Osmanlı Şehirinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi/Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*; Ankara 1980, s. 105-107.

2 Bkz. Grunebaum, G.E. von, «The Traditional Muslim City : Structure and Change : Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition», *The American Anthropologist* 57 (1955), s. 141-157. Ayrıca bkz. Hourani, A.H., *The Islamic City in the Light of Recent Research*, *The Islamic City*, London 1970, s. 22. Şehir sosyolojisi ve ekolojisinin geliştirdiğı şehirlerin büyüme teorileri,

Bu gözlem, bir ölçüde Osmanlı şehirleri için de doğrudur. Osmanlı şehirlerinde de genellikle müslüman olmayanlar, ayrı mahallelerde oturuyorlardı. Bundan başka, bazı meslek mensupları kendi mesleklerinin adlarıyla anılan mahallelerde topluca yaşamışlardır. Meselâ, Çıkrıkçıların kendi adlarıyla bilinen mahalleleri oluşu gibi. Ancak, bu durumun, yani bazı grupların toplumun bütününden ayrı bir mahalleye kapanışının, Osmanlı öncesi İslâm şehirlerindeki kadar batı olmadığını, hemen belirtmek gerekir. Bunun nedeni, bir merkezi imparatorluğun kuvvetli otoritesi ve genel güvenliğin sağlanması için alınan önlemlerin, yaratılan kurumların işlevlerini iyi yerine getirmesi sonucu, mahallenin bir savunma alanı olmaktan çıkıp şehir yerleşiklerinin birbirleriyle daha rahat ilişki içine girebilmeleridir. Bu konuda pek çok somut kanıt gösterilebilir. XVI. yüzyıl Ankara'sında, müslüman olmayanların ayrı ayrı oturduğu mahallelerin bulunmasına rağmen, Ankaralıların bir bütün olarak rahat bir ilişki içinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, 14 Ocak 1584 (1 Muharrem 992) tarihli bir belgeden, Satı binti Hüseyin adlı bir kadının Hankâh mahallesindeki evini Mirat adlı bir *zimmîye sattığını*³, Nisan ortaları 1590 (Evâsıt-ı C. Âhir 998) tarihli bir başkasından Hâcendî mahallesinden Yahudi Mentеш veled-i Salomon'un komşusu Hacı Ahmed'i duvarı dibine bir oda bina ederek evinin önünü kapatığı için şikâyet ettiğini⁴, Valtarin mahallesinde zimmî Ketsun ve-

özellikle Orta-Doğu ve İslâm kültürünün etkilerine ağırlık veren teoriler üzerine derli toplu bilgi için bkz. Keleş, Ruşen, *Eski Ankara'da Bir Şehir Tipolojisi*, Ankara 1971, s. 131-142. Yukarıda anılan eserlerde etnik ve dinî grupların ayrı oturma alanlarında birer kapalı bütün halinde yaşadıkları, ayrı liderleri ve güvenlik kurumları ile birer birim oluşturdukları anlatılır. Mahalle liderlerinin devlet otoritesinin kuvvetli olduğu zamanlarda aracı, zayıf ånlarda ise birer yönetici ve koruyucu durumda görüldüklerinden sözedilir. I.M. Lapidus da dinî ve etnik grupların ayrı mahallelerde yerleşmiş olduklarını belirttikten sonra, aynı meslek sahiplerinin de ayrı birer mahalle cemâ'ati olarak şehirde bir bölgede birlikte oturduklarını söyler. Yukarıdakiler gibi, o da mahalle cemaatlerinin kesinlikle birbirlerinden ayrı gruplar oluşturduklarını, öyle ki mahalleler arasında duvarların, geceleri kiliflenen kapıların var olduğunu ekler (*Muslim Cities and Islamic Societies, Middle Eastern Cities*, California 1969, s. 49). Bu konudaki gözlemler için ayrıca bkz. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev. ve açıklayan : Fuad Köprülü, Ankara 1963 (2. baskı), s. 23.

3 Bkz. Ankara Şer. Sic. I/957.

4 Bkz. Ankara Şer. Sic. II/1316.

led-i Yadigâr'ın evinin Yusuf bin Abdullah'ınkiyle bitişik olduğunu⁵, 4 Mayıs 1594 (12Şa'ban 1002) günü Kâfirköyü mahallesinden Bâli veled-i İskender'in evini Hacı Mehmed bin Abdi'ye sattığını⁶, Kalede müslümanlarla zimmîlerin yanyana oturduklarını⁷, Hacı Doğan mahallesinde⁸, Eşenhor mahallesinde⁹, Boyacı Ali mahallesinde¹⁰ birbirine bitişik müslüman ve zimmî evlerinin bulunduğunu öğreniyoruz. 13 Temmuz 1607 (18 R. Evvel 1016) tarihli Ankara kadısına gönderilmiş bir fermanda, «Ankara'daki yahudiler şehrin çeşitli mahallelerinde sâkin olub, ayrı bir yahudi mahallesi bulunmadığı ve avârız vergilerini oturdukları mahalle halkı ile birlikte verdikleri halde, mevkufât defterlerine ayrı bir yahudi mahallesi var imiş gibi kaydedildiğinden, iki def'a vergi vermek zorunda kaldıkları» için yakındıkları yazılıdır¹¹. Ayrıca, biraz aşağıda yeri geldiğinde belirtilecek koşulları yerine getirdikten sonra mahalle değiştirmek, bir diğer şehre göçmek, köyde yerleşmek yolu da Osmanlı toplumunda kapatılmış değildi. Bu nedenle, şehirde kiracılara, bir başka yerden gelenlere ilişkin kayıtlara sık sık rastlanır¹².

Bütün bunlar, Osmanlı klâsik döneminde dinsel ve etnik grupların şehirlerde birbirlerine tamamen kapalı, ayrı *cemâat*ler halinde yaşamadıklarını göstermektedir. Ayrı zimmî mahallelerinin varlığı, doğal olarak inanç ve gelenek birliğine sahip kişilerin yanyana yaşamalarının daha rahat oluşuna ve merkezî otoritenin zayıf bulunduğu Osmanlı öncesi dönemlerin koşullarının yerleşmeye yaptığı etkilere bağlanabilir.

Diğer yandan, şehrin ticaret ve sanat kesiminde kendini gösteren meslekî gruplaşmaların bütünüyle mahallelere yansımadığı,

5 Bkz. Ankara Şer. Sic. IV/1078.

6 Bkz. Ankara Şer. Sic. V/250.

7 Bkz. Ankara Şer. Sic. V/844.

8 Bkz. Ankara Şer. Sic. VI/205.

9 Bkz. Ankara Şer. Sic. VI/259.

10 Bkz. Ankara Şer. Sic. VIII/136.

11 Bkz. Ankara Şer. Sic. X/1500.

12 Bkz. Ankara Şer. Sic. VII/2109 : «Oldur ki, mahrûse-i Ankara'da vâki mahalle-i Kattânin'de kirâ ile sâkin olub mahrûse-i mezbûre tevâbî'inden Kızılca nâm karyeden...». Ayrıca bkz. Şer. Sic. X/1441 : «...Yörük kazâsına tâbî Mahmud Fakih nâm karyeden kalkıp nefsi-i Ankara'da Teke Ahmed mahallesinde tavattun eden...». Yine bu konuda bkz. VI/1253 : «...işbu Boyacı Resul, mahalle-mizde (Hacı Eshâb) kirâ ile sâkin olur. Hatunu...».

bir mahallede boyacı, ekmekçi, paşmakçı, berber, eskici, kalaycı gibi çeşitli mesleklerden insanların yaşadığını gösteren kayıtlardan anlaşılmaktadır¹³. Bunlar, Osmanlı çağı şehirlerinin önemli bir özelliğidir ve şehir ahalisinin parçalanmış birimlerden ziyade bir bütün oluşturduğunu, böylece ileri bir durumda bulunduğunu kanıtlar. Nitekim, celâfî saldırılarının en yoğun olduğu bir sırada, olağanüstü güvenlik önlemlerinin alınmasına gerek duyulduğu bir anda bile şehrin bütünüyle korunması amaç edinilmiş, ahalinin kendi imkânlarını ortaya koyması suretiyle, bir surla çevrilmiştir¹⁴. Daha ilginç bir örnek, 30 Ekim 1600 (21 R. Âhir 1009)de Mahkemeye gelen Yenice mahallesi sakinlerine ilişkindir. Adıgeçen mahallede oturanların iddialarına göre, Hatun mahallesi ahalisi, burayı kendi semtlerine bağlayan yol üzerine «*büyük mahalle kapısı binâ eyleyüb*» kendi mahallelerinin taşra kalmasına neden olmuşlardır. Bunun kendilerine *zulm* olduğunu söylemeleri üzerine, Kadı huzurunda Yenice mahallesindeki Araba Pazarı önünden geçen *ulu yola* iki mahalle halkı tarafından birlikte kapı yapılması kararlaştırılarak, ikisinin birden güvenliğinin sağlanması düşünülmüştür¹⁵.

Osmanlı şehrinde mahallenin belirtilmesi gereken bir diğer önemli özelliği de, temel yönetim birimi olmasıdır. Vergi yükümlüsü *reâyâ* tek tek *tahrîr defterlerine* ve diğer vergi kayıtlarına, buldukları mahallelere göre ad ad yazılmış¹⁶, oturdukları binaların da

13 Bkz. Ankara Şer. Sic. III/285, II/1641, II/420.

14 Bkz. Ergenç, Özer, XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* (İstanbul 1980), s. 87-88.

15 Ergenç, Özer, Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri, s. 105.

16 Bu durum tahrir defterlerinde açıklıkla görülebilmektedir. Ayrıca, bir kişi yer değiştirdiğinde ya da şehri terkettiği zaman, bu durum deftere hemen işaret edilmektedir. Mahallede kiracılar bile tek tek kaydedilmiştir. Bunlardan dolayı, şehirde yaşayan bir kişinin kimliği derhal belirlenebilmektedir. *Bursa Şer. Sic.* B 4, s. 40'da kayıtlı bir olay bu konuda bize bilgi vermektedir. Yıllar önce Kıbrıs'a sürgün edilen Pınarbaşı mahallesinden biri, 1582 tarihinde derhal bulunabilmektedir. Daha ilginç bir örnek de şudur : Ankara'da Karakeçili mukataası mültezimi iken üzerinde bulunan devlete ait parayla firar eden Budak'ın kefilleri aranmıştır. *Küfelâ defterine* bakıldığında, defterde adları yazılı kişiler, mahkemede Ankara Ahî Yakub mahallesi imâmı ve ileri gelenlerinden sorulmuş, onlar da «*mahalleimizde zikrolunan nâm ile müsemmâ kimesne yokdur*» cevabını vermişlerdir (Bkz. Ankara Şer. Sic. 15 Ramazan 1008 tarihli kayıt).

hangi mahalle sınırı içinde bulunduğu kesinlikle belirlenmiştir¹⁷. Aşağıda açıklanacağı üzere, Osmanlı kanununa göre mahalle yerleşikleri birbirlerine müteselsilen kefildir¹⁸. Yani yaparı belirlenememiş bir olayın aydınlatılması için toptan sorumlu tutulmuşlardır. Bu önlemlerin alınmasında iki amaç güdülmüş olduğu anlaşılıyor : a) Vergi yükümlülerinin tam anlamıyla saptanması ve vergilerin eksiksiz toplanmasının sağlanması, b) Merkezî otoritenin ve genel güvenliğin istenilen biçimde gerçekleştirilebilmesi. Bu önlemler mahalleyi, şehirde temel yönetim birimi durumuna getirmiş ve burada oturanların birbirlerini tanıyan, birbirlerine karşı sorumlu kişiler olmasını sağlamıştır. Giderek ortaya çıkarılan kurumlarla mahalle daha da önem kazanmıştır.

Mahallede toplumsal merkez câmi veya mesciddir. Özellikle akşam ve yatsı namazları mahallenin bütün erkeklerinin katılmasıyla kılınır. Mahalleli, câmi veya mescidin devamlısı olduğu için, belgelerde mahalle ahâlisi genellikle *cemâat* olarak anılmaktadır. Bu nedenle de *imâm* mahallenin temsilcisi durumundadır. Câmiye sürekli gelme mahalleli için, komşularının gözönünde kendisinin tanınır ve güvenilir olup olmadığının ölçüsüdür. Meselâ Şubat ortaları 1593 (Evâsıt-ı C. Evvel 1001) tarihli bir belgede, Buryacı mahallesi ahâlisi, Kaya Bâli bin Hacı İlyas, Abdi bin Mustafa ve Hüseyin bin Kemal adlı kişileri, geceleri hırsızlık yaptıkları için şikâyet ederlerken «*yatsı namazına bunların korkusundan varamaz olduk ve esbâbımızı evlerimizden kaldırıp âher yerlere emânet koduk*» demektedirler¹⁹.

17 Bkz. Bursa Şer. Sic. B 113, 58 a'da Bursa'daki Haremeyn-i şerifeyn evkâfından olan hâneler zikredilirken şöyle denmektedir: «...*Bâb-ı zemîn mahallesinde ...lede'l-ahâli ve'l-cirân ma'tûmetü'l-hudûd merhûme Hâce Bula menzili ile Hacı Oruc menzili.*». Ankara'dan alınan bir örnek, bu konuda daha da aydınlatıcıdır. «*Rüstem Na'âl mahallesinden Halil bin Yusuf, mahfel-i kazâda*» Ebu'l-Kasım bin Nâzır Mehmed'in sâkin olduğu evin yarısının Rüstem Na'âl mahallesine, yarısının da Sabunî mahallesinde 'tâbi' olduğunu, çünkü yarısını Fetehnâ adlı bir kadından satın aldığı ispat edeceğini söylemektedir. Bkz. Ankara Şer. Sic. VIII/373. Bu konuda Ahî Tura mahallesindeki bir ev için bkz. IX/1215.

18 26 Nisan 1601 (22 Şevvâl 1009) günü Subaşı'nın istediği üzerine Ankara'nın İmaret, Hacettepesi, Hacı Seydi mahalleleri ahâlisi birbirlerine, aralarında yaramaz kimse olmadığına dair kefil olmuşlardır. Bkz. Ankara Şer. Sic. VIII/538, 539, 540.

19 Bkz. Ankara Şer. Sic. IV/295.

Yine aynı mahalleden, 15 Haziran 1599 tarihinde *ihrâcı* istenen Mehmed bin Ali'ye yükletilen suçlar arasında «*bir vakit namaza gelmediği*» nin geçmesi ilginçtir²⁰. 2 Eylül 1601 (3 R. Evvel 1010) tarihinde subaşı tarafından geceleyn şüpheli durumda görülerek yakalanıp mahkemeye getirilen Turşucu Mehmed adlı bir kişinin sorgusunda, mahallesi halkı «*bu akşam namazını bizim ile birlikte kaldı, gün dolanırken yabanda idim dediği gayri vâki'dir*» diyerek tanıklık etmektedirler²¹.

Mahalleli birbirini yakından tanıdığı için herhangi bir olayda, bir kişinin durumu hakkında komşularının ve mahalle imamının tanıklığının büyük önemi vardır. Bu yüzden çoğu kez, mahkemede kanıtlar ve görgü tanıklarının sözleri değerlendirilirken, bir de sanığın mahallesinde nasıl tanındığı araştırılmaktadır. Örnek : Eylül sonları 1592 (Evâhir-i Zî'l-hicce 1000) tarihinde Damga ve Cendere Mukata'ası mültezimi Yahudi Mayır'ın evini soymaktan sanık Şah Mehmed'in şöhretinin kötü olduğu, evinde daima uygunsuz kadın bulundurduğu da mahallesi halkınca açıklanmıştır²². Bu konuda kadı sicillerinde bol misaller vardır²³. Güvenliği sağlamakla görevli subaşının, durumundan kuşkulandığı kişiler ile «*kapısı yoklanan*», «*kapısına katran çalınan*»²⁴ kadınlar hakkında bu tür soruşturmaya sık sık başvurduğu görülmektedir : Şubat ortaları 1593 (Evâsıt-ı C. Evvel 1001) tarihinde Şehir subaşısı Hızır, Ankara'nın Erzurum mahallesinden Himmet bin Mustafa'nın karısı ve kızının durumlarını araştırdığında, mahallelilerin «*iyi ve müstakime kadınlardır, bu mîkdâr zamandır mahallemizde sâkinelerdir, asla yaramazlıklarını görmedik*» demeleri üzerine, subaşı tarafından haksız işlem yapılmamasına karar verilmiştir²⁵. 29 Ağustos 1601 (29 Safer 1010) günü

20 Bkz. Ankara Şer. Sic. VI/237.

21 Bkz. Ankara Şer. Sic. VIII/1482.

22 Bkz. Ankara Şer. Sic. III/495, 496.

23 Bkz. Ankara Şer. Sic. IV/285, V/387, VI/184, VIII/116, 1465, IX/2575.

24 «*Katran çalmak*», bir kişiyi kötölemek, dile düşürmek, kendisine hakaret etmek için kapısını siyaha boyamak âdetidir. Bkz. Ankara Şer. Sic. VIII/116 : «*Bostanî mahallesinin imâmi Muhiddin Halife bin Ahmed, Ayşe binti Budak'ın kapısına katran çalınmış, mezbûreyi inandırılmaz, geçen sene dahi böyle çalınmış idi...*»; Konya Şer. Sic. II/s. 192 : «*Ferhuniye mahallesi cemâ'atinden Paşmakçı Abdî'nin kapısına katran düzüülüp ahâli-i mahalleden mezbûr Abdî'nin ahvâli suâl olundukda...*».

25 Bkz. Ankara Şer. Sic. IV/293.

yine Ankara subaşı Mustafa, demircilerden üç kişiyi «*gece yarısı dükkân önünde tuttum*» diye mahkemeye getirdiğinde sanıklar, «*kusluk vakti işe kalkmış idik*» diye cevap vermişler, mahallelerinin imâmı ve bazı komşuları «*mezbûrûn kimesneler doğru ve müstakim rencberlerdir*» biçiminde tanıklık edince subaşidan serbest bırakılmaları istenmiştir²⁶.

Mahalle ahalisinin kendilerini rahatsız eden, ahlâk ve namus dışı davranışlarda bulunan kişileri, mahalleden çıkartmak hakları vardır²⁷. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, kanuna göre mahalleliler birbirlerinden ve mahallelerinde olan bir olayın aydınlığa kavuşmasından, eğer yaparı belirlenememişse doğan zararın karşılanmasından ortaklaşa sorumludurlar²⁸. Subaşı ve diğer *örf tâîfesinin* itham ve takibine uğramamak, adlarının kötüye çıkmasını önlemek için sık sık aralarına karışmış *iyi ve doğru* tanınmayan kişileri mahallelerinden çıkartmak yoluna başvurduklarını görüyoruz. Örnek: Ocak ortaları 1584 (Evâhir-i Zî'l-hicce 991) tarihinde Ankara'nın Hacı Doğan mahallesi ahalisi, İnci bin Abdullah ve oğullarını «*birbirleri ile avret oğlan döğüşüp asla namaz dahî kılmazlar, fışk ü fücürdan hâli olmazlar, bir gün mahallemizde kan olur.... mahallemizde ya biz duralım veyahûd bunlar dursunlar*» diyerek *ihrâclarını* istemektedirler²⁹. 14 Ağustos 1594 (26 Zî'l-ka'de 1002) tarihli kayıt, aynı şehirde Kayabaşı mahallesi *cemâ'atinin*, imamlarının «*karısı yaramaz olduğu*» gerekçesiyle *azl* isteklerini kapsamaktadır³⁰.

Özelliklerini açıklamaya çalıştığımız Osmanlı mahallesinde, üzerinde durulması gereken, en dikkate değer kurumlardan biri «*avârız akçası vakfı*»dır. Bu kurum, aslında mahalle yerleşiklerinin ortaklaşa karşılaması gereken giderlerinin toplanması için kurulmuş

26 Bkz. Ankara Şer. Sic. VIII/1465.

27 Bkz. H. 1153 tarihli *Kanun-nâme* (Sayın Necmeddin Hilâv'a aittir), 45b - 46a : «...ve bir kimesneyi hırsuz veya kahbedür deyü mahallesi veya karyesi halkı şikâyet idüb bize gerekmez deyü reddetseler, töhmeti dahî vâki' olub beyne'n-nâs ma'rûf olsa, mahallesinden reddedüb süreler...».

28 Bkz. H. 970 tarihli *Kanun-nâme*, 6b : «...Eğer müttehem yok işe mahalle veya köy halkına tazmîn idireler...». Bu Kanun-nâme hakkında bkz. Ergenç, Özer, H. 970/M. 1562-3 Tarihli Bir Osmanlı Kanun-nâmesi, *Bibliyografya* I/6 (Ankara 1972), s. 283-286.

29 Bkz. Ankara Şer. Sic. I/918.

30 Bkz. Ankara Şer. Sic. V/1078.

bir fon niteliğindedir. Ancak biriken paradan ihtiyaç sahiplerine borç verilmesi nedeniyle, bir ölçüde sosyal yardımlaşmayı da sağlamaktadır. Ayrıca sınırlı bir kredi kurumu görünümündedir. Ortak harcamalar için gereken para, mahallede bulunan bina sayısına göre bölünerek toplanmaktaydı. *Hayır* olsun diye ya da gerektiği zaman kendisinden ve çocuklarından *avâruz akçası* istenmemek koşuluyla bu konu için kimi kişilerin nakit veya taşınır-taşınmaz mallarını vakfetmeleri üzerine fon, vakfa dönüşmüş ve bir *mütevelli* yönetiminde mahallenin sandığı haline gelmiştir.

Mahallelinin ortaklaşa karşıladığı giderler şunlardı :

a) Mahallenin câmi, mescid, sıbyan mektebi, çeşme v.b. gibi yapılarının onarımı ile buralara mum, kandil gibi ihtiyaçların sağlanması,

b) İmam, müezzin, muallim gibi görevlilerin ücretleri,

c) «*Tekâlîf-i örfiyye ve avâruz-ı divâniyye*» diye adlandırılan ve başlangıçta olağanüstü durumlarda alınırken, sonra sürekli alınır olan vergilerin ödenmesi. Bilindiği gibi bu vergi, şehir ve köydeki *reâyâ* itibarı hânelere ayrılarak, örneğin 3 veya 5 gerçek hâne 1 avârihânesi kabul edilerek toplandığı için şehirde mahalleli bu vergiyi vakf akçadan karşılardı, yetmezse kalanı yine yukarıda belirttiğimiz esaslara göre bölünerek toplanırdı.

Bu konuda kadı sicillerine geçmiş, aydınlatıcı pek çok belge vardır. Ocak ortaları 1584 (Evâhir-i Zî'l-ka'de 991) tarihli bir kayıta, Ankara'nın Tulî mahallesinden Hacı Resul bin Güvendik, mahalle mütevellileri huzurunda oğulları Ebu'l-Kasım ve Abdi'ye adı geçen mahallede bir ev aldığını ve onun *avâruzı* için Mütevelli Hacı Abdi'ye 1500 akça teslim ettiğini, bu paranın % 15'den faize verilmesini ve faiz tutarının «*avâruz vâki' oldukça*» alınmasını, eğer yetmezse üstünün oğullarından istenmesini şart koştuğunu söylemektedir³¹. Burada «*vâki' olacak avâruz*» deyimini ile anlatılmak istenen, devlete ödenecek vergi ile mahallenin yukarıda saydığımız diğer masraflarıdır. Daha başka belgelerdeki bilgiler, konuyu oldukça gün ışığına çıkarmaktadır. Ocak 1584 (16 Muharrem 992) tarihinde Hallac Mahmud mahallesi mütevellîsi, Haydar bin Veli adlı birinden vakfın

31 Bkz. Ankara Şer. Sic. I/770.

alacağını isterken «mahallemizin imâm akçası»na borcu vardır diye vakıf paranın neye ilişkin olduğunu açıklamaktadır³². 17 Temmuz 1594 (27 Şevval 1002) tarihinde Yenice mahallesi ahali, «mahal-
lelerinin rakabe, çeşme ve avâruz akçaları olan toplam 13.000 akçaya mütevellî tayini» istemektedirler³³. Buryacı mahallesinden Hacı Habîb bin Hacı İlyas, «muallimhâne için» kaydıyla mahalle vakfına 1000 akça vakfetmiştir³⁴. 29 Mayıs 1605 (11 Muharrem 1014) tarihli kayıttan anlaşıldığına göre, Ürgüb mahallesinden Hasan Çelebi bin Şaban, «mülk evinin tekâlîf-i örfiyye ve avâruz-ı divâniyyesi ve sâir tekâlîfi için» 3.000 akça vakfetmiştir³⁵. Son örnekte görüldüğü üzere, Hasan Çelebi «avâruz vergisi» ile «sâir tekâlîf» diye topluca belirtilen mahalle giderleri için para vakfetmektedir ve ölümden sonra çocuklarından da bu konuda herhangi bir istekte bulunulmamasını şart koşmaktadır. 26 Temmuz 1605 (10 R. Evvel 1014) tarihli bir kayıta, Papanî mahallesi «avâruz akçası mütevellîsi» Muslu bin İsmail, mahalleden Hacı Habîb bin Mehmed'in Tavukpazarındaki dükkânını, satılıp elde edilen meblâğın fâizi ile «Tekâlîf vâki' oldukda sarfedilmek üzere» vakfettiğini söylüyor³⁶. Hayır yapmak amacıyla birkaç mahalleye birden «mesâriflerine sarfedilmek üzere» para vakfedener de vardır : Hacı Hasan bin Abdullah adlı bir Ankaralı, Kureyş, Dellâl Karaca, Teke Ahmed, Mevdûd, Celâl Kattânin mahallelerinin her birine üçer bin akça vakfetmiştir³⁷. Bu tür vakıflar yoluyla her mahallenin ana parasına dokunulmadan elde edilen fâizle mahalle giderleri karşılanabilen fonlar oluşturulmuştur. Meselâ Buryacı mahallesinin 5.500 akça³⁸, Debbâğlar mahallesinin 14.200 akça³⁹, Konurca mahallesinin 10.000 akça⁴⁰, Yenice mahallesinin 13.000 akça⁴¹ avâruz akçaları» vardır. Böylece her mahalle ortaya çıkan giderlerini hemen karşılayabilecek paraya sahip durumda bulunmakta

32 Bkz. Ankara Şer. Sic. I/1066.

33 Bkz. Ankara Şer. Sic. V/850.

34 Bkz. Ankara Şer. Sic. VI/227.

35 Bkz. Ankara Şer. Sic. IX/2250.

36 Bkz. Ankara Şer. Sic. IX/2752.

37 Bkz. Ankara Şer. Sic. IX/376.

38 Bkz. Ankara Şer. Sic. I/592.

39 Bkz. Ankara Şer. Sic. I/718.

40 Bkz. Ankara Şer. Sic. VII/835.

41 Bkz. Ankara Şer. Sic. V/850.

ve ancak vergiler fazla geldiği ve olağanüstü masraflar çıktığı takdirde mahalleliye «*salma*» çıkarmaktadır.

Bu paranın, bir anlamda «sosyal yardım fonu» olduğunu ve ihtiyaç sahiplerinin en çok % 15 oranında fâizle buralardan borç para aldıklarını, bu yolla onlar kendi ihtiyaçlarını görürken, vakfa da gelir sağlandığını söylemiştik. 29 Ocak 1584 (16 Muharrem 992) tarihli kayıt, Hallâc Mahmud mahallesine borçlu Halil Haydar bin Veli'ye⁴², bir diğeri Hatun mahallesinden Mehmed bin Hacı Ahmed'e⁴³ ilişkindir ve bu konuda sayılmayacak kadar çok örnek verilebilir⁴⁴. Çünkü her mahallenin vakıf akçası muhasebe kayıtları çeşitli vesilelerle sicillere geçirilmiştir.

Özet olarak söylemek gerekirse, Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, birbirinin kefilî kişilerin birlikte yaşadığı önemli bir kent kesimi ve aynı zamanda temel bir yönetim birimidir. Kişilerin birbiriyle olan bağıllık ve tanışıklığı, dönemin sınırlı teknolojik olanaklarıyla, nispeten küçük bir çevrede yaşamış olmalarından etkilenmelerinin yanında, devletin koyduğu kurallardan da kaynaklanıyordu.

42 Bkz. Ankara Şer. Sic. I/1066.

43 Bkz. Ankara Şer. Sic. II/438.

44 Bkz. Ankara Şer. Sic. VI/6, VII/569, IX/2241.